

HET GEHEIME NETWERK DAT JOSEF MENGELE LIET VERDWIJNEN



BETINA ANTON

# Het geheime netwerk dat Josef Mengele liet verdwijnen

Het waargebeurde verhaal van de  
meestgezochte nazi-arts ter wereld, die bijna  
30 jaar anoniem in Zuid-Amerika leefde

Vertaald uit het Portugees door Kitty Pouwels

Nieuw Amsterdam

Obra publicada com o apoio da Fundação Biblioteca Nacional do Ministério da Cultura do Brasil e do Instituto Guimarães Rosa do Ministério das Relações Exteriores do Brasil.

Dit werk is gepubliceerd met steun van de Fundação Biblioteca Nacional van het Braziliaanse Ministerie van Cultuur en het Guimarães Rosa Instituut van het Braziliaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken.



Oorspronkelijke titel *Baviera Tropical*

Oorspronkelijke uitgever Todavia

© 2023 Betina Anton

© 2024 Nederlandse vertaling Kitty Pouwels / Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp PINTA Grafische Producties

NUR 320

ISBN 9789046832363

[www.nieuwamsterdam.nl](http://www.nieuwamsterdam.nl)



*Voor Pablo en Helena*



# Inhoud

Proloog: Mijn persoonlijke link met de zaak Mengele of De dreigementen die ik ontving toen ik onderzoek deed naar een ‘gevaarlijke’ zaak 9

1. Dood op het strand of Hoe begraaft je een lijk onder een valse naam? 20
2. Reünie van de tweelingen van Mengele of Hoe trek je de aandacht van de wereld om een misdadiger te vangen? 28
3. Op zoek naar gerechtigheid of Het proces dat er nooit kwam 33
4. Blijven zwijgen na de dood of Zou jij je vader aangeven? 42
5. Een aanstormend wetenschapper in nazi-Duitsland of Hoe Mengele in Auschwitz terecht kwam 50
6. Mengele in Auschwitz of De ‘aardige oom’ 63
7. Een jaar in Auschwitz of De massamoord binnen de massamoord 75
8. De liquidatie van het zigeunerkamp of Mengeles promotie 92
9. De bevrijding van Auschwitz of Het begin van het leven als voortvluchtige 106
10. Slechts voor enkelen gerechtigheid of Vlucht uit Europa 117
11. Nazi’s in Buenos Aires of Mengeles nieuwe leven 127
12. Operatie Eichmann of Hoe vang je een nazi? 138
13. Hoe Mengele in Brazilië terecht kwam of De loyaliteit van nazivrienden 151

14. Rusteloos in Serra Negra of Paranoia zonder eind 158
15. Vriendschap met de Bosserts of Mengeles inner circle 170
16. Alleen in Eldorado of Levenseinde in de periferie 185
17. De grootste jacht op een nazi sinds de Tweede Wereldoorlog of De ontdekking van Mengeles dood 204
18. De opgraving van Mengeles lijk of De wereld twijfelt: is het hem echt? 213

Epiloog: Punt erachter of Een onwaarschijnlijk akkoord 235

Dankwoord 243

Noten 247

Bibliografie 269

Register 283

Beeldverantwoording 302



## Proloog

# Mijn persoonlijke link met de zaak Mengele of De dreigementen die ik ontving toen ik onderzoek deed naar een 'gevaarlijke' zaak

Een van mijn eerste jeugdherinneringen gaat over een lerares. Ze was niet zomaar een lerares, al zag ze er onopvallend uit. Tante Liselotte had een Europees voorkomen, ze was slank en had een permanent, zoals de meeste vrouwen in de jaren tachtig. Ze werd door geen enkel kind op zijn Braziliaans *tia* genoemd, maar altijd *Tante*. Dat was een van de gewontes op die school, een Duits eilandje midden in de wijk Santo Amaro in São Paulo. Ze praatte tegen me in een mengeling van Portugees en Duits, wat me een vertrouwd gevoel gaf omdat ik dat thuis ook gewend was. Op koude ochtenden werd ik door mijn moeder met een pyjamabroek onder mijn kleren naar school gestuurd. Tante Liselotte was degene die mijn overtollige lagen kleding afpelde naarmate de zon feller werd en we het steeds warmer kregen bij het spelen. Ik weet nog dat ik me onder haar tafel verstopte als ik ergens niet aan mee wilde doen. Ons lokaal had grote ramen met uitzicht op een tuin. Ook herinner ik me dat we vrij rondrenden over het grasveld, en dat ik het leuk vond om de rode bloemetjes, waar volgens ons honing in zat, fijn te knijpen. Een lage houten poort en roze azaleastruiken zonderden ons af van de rest van de school en de 'grote kinderen'. In dat kleine universum voelde ik me veilig.

Op een dag werd het allemaal anders. We kregen te horen dat tante Liselotte niet meer kwam. Een abrupte verandering, zo midden in het schooljaar. Er was geen afscheid. Ze werd vervangen door een andere vrouw, ik weet niet meer goed wie, en dat was dat. Als zesjarige vond ik het raar dat ik mijn juf van het ene op het andere moment kwijt was.

Waarom zou ze niet meer terugkomen? Wat was er gebeurd? Als ik de volwassenen over dat onderwerp hoorde praten, hing er iets zwaars in de lucht. Wat, dat wist ik niet precies, maar ik begreep wel dat er iets mis was.

Tante Liselotte, aan wie onze ouders ons elke ochtend toevertrouwen, had bescherming geboden aan de meest gezochte nazimisdadiger ter wereld van dat moment: Josef Mengele. Tien jaar lang had mijn juf de voortvluchtige bij haar thuis ontvangen in de wijk Brooklin, niet zo ver van school in de Zona Sul, het zuidelijke deel van São Paulo. Ze ging in de weekenden met hem en haar gezin naar een buitenhuis in Itapece-rica da Serra, en in de vakanties naar het strand van Bertioga. Bij een junifeest op school had ze hem zelfs meegenomen tot vlak voor de schoolpoort, zonder dat iemand kon vermoeden dat die man in zijn fraaie overjas in Europese stijl, met een vilthoed op, een oude nazi was. Liselotte stelde hem aan de schooldirecteur voor als een familievriend. Niets alarmerends op een school waar praktisch iedereen wel een familielid uit Duitsland, Oostenrijk of Zwitserland had. Liselotte was ook degene die Mengele in 1979 begroef op de begraafplaats van Embu, onder een valse naam, opdat zelfs na zijn dood niemand achter zijn ware identiteit zou komen. Zo misleidde ze autoriteiten, nazi-jagers en slachtoffers op zoek naar gerechtigheid.

Meer dan zes jaar lang dacht Liselotte dat die hele geschiedenis achter haar lag en letterlijk begraven was. Ze leidde haar dagelijks leven en gaf les aan de kindertjes op de Duitse school. Maar in juni 1985 kwam het geheim onverwachts uit en stond haar leven op zijn kop. Niet alleen moest de juf per direct weg van school, ze werd in de gemeenschap met de nek aangekeken, ontving anonieme dreigtelefoontjes en moest meermaals verklaringen komen afleggen op het hoofdbureau van de federale politie. Uiteindelijk werd ze aangeklaagd wegens drie misdaden: het verbergen van een voortvluchtige, valsheid in geschrifte en het gebruik van valse documenten. Van de vierendertig jaar waarin Mengele zich na de Tweede Wereldoorlog verborgen had gehouden, had hij er minstens achttien in Brazilië doorgebracht, waarvan de laatste tien onder bescherming van Liselotte en haar echtgenoot. Al die tijd had ze nooit serieus overwogen hem aan te geven. Als ze dat tegenover de commissaris van

de federale politie had bekend, had ze natuurlijk een probleem met justitie gehad. Daarom speelde ze het slachtoffer en zei ze dat ze de autoriteiten niet over Mengeles aanwezigheid in Brazilië had durven in te lichten omdat ze was bedreigd. Mensen die connecties met de nazi-arts hadden, zouden haar dringend hebben aangeraden haar mond te houden als ze haar kinderen wilde beschermen. Dat kon allemaal best kloppen, maar er was meer aan de hand. Diep vanbinnen vond Liselotte dat ze niets verkeerd had gedaan door een alom gezochte nazimisdadiger bescherming te bieden. Ze wilde immers alleen maar (in haar eigen woorden) 'uit de goedheid van haar hart' iemand 'in nood' helpen, een vriend.

Intussen was Mengele bepaald geen gewone 'vriend'. Hij werd gezocht door de Duitse justitie. Volgens het arrestatiebevel, uitgevaardigd door het gerechtshof van Frankfurt, was hij verantwoordelijk voor talloze moorden. Het moet gezegd dat Mengele onder een valse naam in Liselottes leven was gekomen en ze dus aanvankelijk niet kon weten wie hij eigenlijk was. Toen ze zijn ware identiteit ontdekte, was ze al met hem bevriend en haar hele gezin was aan hem gehecht geraakt. Maar de schokkende onthulling dat de man in werkelijkheid een misdadiger was, verstoorde hun band niet. Integendeel: Liselotte bleef haar vriend tot het einde trouw.

Haar echtgenoot, Wolfram, vertelde de politie dat Mengele wist dat hij over de hele wereld werd gezocht voor de misdaden die hij had begaan tussen mei 1943 en januari 1945, de periode waarin hij als arts in concentratiekamp Auschwitz had gewerkt. Anders dan velen denken, was hij nooit hoofdarts van dat hele gigantische vernietigingscomplex geweest. Die taak lag bij Eduard Wirths, die verantwoordelijk was voor alle medische activiteiten in het grootste concentratiekamp van de nazi's. Het complex was zo omvangrijk dat het in drie subkampen was verdeeld: Auschwitz I (het hoofdkamp of *Stammlager*), Auschwitz II (Birkenau) en Auschwitz III (Monowitz). Mengele begon als verantwoordelijk arts voor het 'zigeunerkamp'. Toen het hele zigeunerblok werd ontruimd en bijna drieduizend mannen, vrouwen en kinderen naar de gaskamers werden gestuurd, werd Mengele bevorderd tot hoofdarts van Birkenau.

Een van de voornaamste voorrechten van Mengele als *Lagerarzt*, kamparts, was kiezen welke gevangenen naar de gaskamers werden ge-

stuurd en welke nog bruikbaar waren als werkkraft. Die taak werd 'selectie' genoemd en was flagrant in strijd met het basisprincipe van zijn beroep: het redden van levens, niet het wegnemen ervan. Hermann Langbein, een Oostenrijkse gevangene die secretaris van dokter Wirths was, merkte dat die totale omkering van waarden bij sommige artsen gewetensconflicten veroorzaakte, met name bij degenen die hun opleiding serieus namen en geen enthousiaste nazi's waren. Dat gold beslist niet voor Mengele. Hij kwam zelfs in zijn vrije tijd naar zijn werk en stuurde hulpeloze mensen zonder enige wroeging naar de gaskamers. Zijn grootste doel was onder de pas gearriveerden tweelingen en mensen met dwerggroei en andere afwijkingen te vinden die als menselijke proefkonijnen voor zijn experimenten konden dienen. Wellicht vanwege zijn voortdurende aanwezigheid bij de selecties kreeg Mengele de bijnaam 'Engel des Doods'. Als hij in de barakken verscheen, sidderden alle gevangenen van angst omdat ze wisten wat zijn aanwezigheid betekende: iemand zou eruit worden gepikt om te sterven.

Meer nog dan de selecties en de markante bijnaam waren het de perverse experimenten op mensen die Mengele wereldwijd berucht maakten toen ze aan het licht kwamen. Dat gebeurde pas in de jaren zestig, nadat enkele slachtoffers er publiekelijk over hadden getuigd tijdens twee beroemde rechtszaken: het proces tegen de nazi Adolf Eichmann in Jeruzalem en de zogenaamde Auschwitzprocessen in Frankfurt. Vanaf dat moment kregen de experimenten van Mengele meer bekendheid en ontstond bij het grote publiek het beeld van een pseudowetenschapper die tot alles bereid was om het 'arische ras', dat de wereld zou domineren, te veredelen. Dat beeld werd uiteindelijk op verschillende manieren weergegeven door de Amerikaanse culturele industrie. Mengele werd een fictief personage in het boek van schrijver Ira Levin, *The Boys from Brazil* uit 1976. Twee jaar later verscheen de gelijknamige verfilming, die drie Oscarnominaties kreeg. De film had een sterrencast: het personage Josef Mengele werd door Gregory Peck vertolkt en Lawrence Olivier speelde een nazi-jager. Nog later, in 1986, werd de 'Angel of Death' door de Amerikaanse band Slayer verwerkt in de tekst van een thrashmetal-nummer. Je zou kunnen zeggen dat Mengele enkele decennia na de bevrijding van Auschwitz in de populaire cultuur uitgroeide van kampbeul tot een luguber symbool.

Anders dan wat in fictie wordt beweerd en door de goegemeente wordt geloofd, was Mengele geen gekke, solitaire pseudowetenschapper. In feite werd hij ondersteund door een modern wetenschappelijk instituut dat in het Derde Rijk veel aanzien genoot: het Keizer Wilhelm Instituut in Berlijn. Dat instituut werd door hem voorzien van bloedmonsters en organen afkomstig van gevangenen uit Auschwitz, ook van kinderen. De jonge arts droomde ervan een soort onderzoeksimperium op te bouwen en zo na de oorlog aan een flitsende carrière te beginnen. Om zijn doel te bereiken maakte hij maximaal gebruik van de vrijheid die hij in het concentratiekamp had om gruwelijkheden te begaan in naam van zijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Hij werd daarbij beschermd door de racistische en antisemitische ideologie van het nazisme en door het idee dat alle gevangenen vroeg of laat toch zouden sterven. Voor Mengele was Auschwitz één groot depot van menselijk materiaal dat hij voor zijn verschillende onderzoeken kon gebruiken.

De lijst van onderwerpen die hij wilde bestuderen was ellenlang: groeifwijkingen zoals dwerggroei, sterilisatiemethodes, beenmergtransplantaties, tyfus, malaria, noma (een ziekte die vooral ondervoede kinderen treft), lichamelijke afwijkingen zoals bochels en klompvoeten, en heterochromie, het verschijnsel dat iemand verschillend gekleurde irissen heeft. En dan hebben we het nog niet gehad over het tweelingenonderzoek, dat sinds de jaren twintig in zwang was. Zoals de Duitse historicus Carola Sachse schreef, was het één zinloze wetenschappelijke orgie van een man met een overdaad aan arrogantie. Alsof die verschillende onderzoeken nog niet voldoende waren, verzamelde Mengele ook nog Joodse skeletten, menselijke embryo's en stoffelijk overschotten van dode pasgeborenen.

De verhalen over de wrede, bizarre experimenten van Mengele hebben me altijd verbijsterd, helemaal toen ik wist dat mijn eigen kleuterjuf hem had geholpen zich voor justitie verborgen te houden. Jarenlang was ik geïntrigeerd door wat hij had gedaan, en vooral waarom. Wat zat er achter al die boosaardigheid? Ik herinner me dat ik in zondagse tv-programma's een paar lange reportages zag over de experimenten op mensen. Ze waren altijd schokkend. Het was ook schokkend dat zo iemand straffeloos had kunnen rondlopen op plaatsen waar ik zo dichtbij

woonde, en dat een juf van mij zo intiem met hem was omgegaan. Ik vroeg me altijd af waarom tante Liselotte Mengele had beschermd en wat daar nog meer achter zat.

In Europa en de Verenigde Staten zijn er diverse boeken over Mengele gepubliceerd, maar in Brazilië, het land waar hij de langste tijd verborgen heeft gezeten, was er nog geen diepgravend boek geschreven. Met ruim twintig jaar journalistieke ervaring vond ik het tijd om achter dat verhaal aan te gaan. Ik begon het leven van Mengele uit te pluizen aan de hand van die buitenlandse boeken, en vervolgens door op zoek te gaan naar documenten en personen die dicht bij hem hadden gestaan. Tante Liselotte was ongetwijfeld een sleutelfiguur. Zij was degene die me het beste kon vertellen wat er was gebeurd in de jaren dat Mengele zich in Brazilië verborgen hield. Maar waar zou ik haar, meer dan dertig jaar na mijn kleutertijd, kunnen vinden? Op internet stond haar naam in verschillende artikelen uit 1985, het jaar waarin Mengeles skelet op de begraafplaats van Embu werd gevonden. Dat had een wereldwijd schandaal ontketend dat meer internationale media-aandacht kreeg dan de dood van president Tancredo Neves enkele maanden daarvoor. Na die datum: niets meer. Ze leek van de radar verdwenen.

Ik besloot op zoek te gaan naar voormalige medewerkers van de school die haar hadden gekend. Een vroegere lerares van me, die gewoonlijk heel vriendelijk en hulpvaardig was, reageerde niet eens op mijn bericht, waarschijnlijk omdat ze het onderwerp had gezien. Ik vond geen enkele informatie over tante Liselotte en kwam er niet eens achter of ze überhaupt nog leefde. Ik spoorde de contactgegevens van de toenmalige directeur van de Duitse school op en we maakten een afspraak. Hij zei: 'Voor zover ik weet leeft Liselotte nog. Ik heb haar een keer of drie, vier gezien bij de gemeenteraadsvergadering van São Paulo. Meestal komt ze naar de speciale bijeenkomst ter ere van de Duitstalige immigranten.' De enige manier om haar te spreken te krijgen, was naar haar huis te gaan.

Het adres waar de lerares woonde in de tijd waarin de zaak Mengele speelde, was op verschillende plaatsen te vinden: in tijdschriften, kranten, officiële documenten en zelfs buitenlandse boeken. Ik hoefde alleen maar te gaan kijken of het nog hetzelfde was. Dus dat deed ik: op een

zondagochtend kort voor elven stond ik voor haar huis. Er stond een auto voor de deur. Vanaf de stoep kon je iemand in de woonkamer zien zitten met een krant. Ik belde aan. De persoon op de bank verroerde zich niet. Ik wilde net opnieuw aanbellen toen bij het raam op de eerste verdieping een oudere vrouw verscheen. Mijn god, zij was het!

Het was alsof ik een fictief personage in vlees en bloed zag. Ik stelde me voor als oud-leerling en journalist. Ze vroeg me wat ik wilde. Ik zei dat ik dat zou vertellen als ze naar de poort kwam, waar ik stond. Ze sputterde even tegen, maar kwam toch naar beneden. Dat ik haar met 'tante Liselotte' had aangesproken, had haar waarschijnlijk nieuwsgierig gemaakt, of misschien was ze geveleid. Ze glimlachte en stak me haar hand toe. Haar vingers waren een beetje kromgetrokken, wat haar gevorderde leeftijd verried. We stonden tegenover elkaar met tussen ons in een poort die tot ons middel kwam. Ik legde uit dat ik een boek over Mengele wilde schrijven. Ze zei dat ze daar met niemand over praatte, niet eens met haar eigen kinderen. 'Ze hebben me een flink bedrag geboden voor een interview, maar dat geef ik niet,' zei ze met klem. 'Waarom niet?' vroeg ik. 'Het maakt toch niets uit. Volgens de een zit het zus, en volgens de ander zo,' antwoordde ze. We praatten verder over alledaagse dingen.

Ineens liet ze zich een wat vage bekentenis ontglippen: 'Ze denken vaak dat met het ouder worden alles naar boven komt. Dat is niet zo. Het blijft allemaal netjes zitten.' Ze brak haar zin af zonder nadere uitleg, lachte en praatte verder met dat zware accent, in een soms gebrekkig Portugees. 'Kijk, het zit zo, we hebben afgesproken dat als ik *mijn mond hou*, de Joden me met rust laten. Dus heb ik mijn mond gehouden. Want ik heb een gezin, dus ik prát er niet over.' 'Maar welke Joden hebben dat dan tegen u gezegd?' vroeg ik. Stilte. 'Menachem Russak. Hij was de *Nazijäger*.' Menachem Russak bestond echt, en hij bevond zich in São Paulo in de tijd dat het gebeente van Mengele werd opgegraven. Hij stond aan het hoofd van de speciale Israëlische eenheid die als taak had nazi-oorlogsmisdadigers op te sporen.

Na een korte stilte noemde ze een andere onverstaanbare naam, van wie ze zei dat hij consul was. Wat voor consul zou dat zijn? vroeg ik me af. 'Hebben ze u bedreigd?' vroeg ik. 'Nee hoor, zij doen dat niet. Hoe

kun je dat nou zeggen? Dat kan toch niet,' antwoordde ze op ironische toon. Ik vroeg of ze nooit spijt had gehad dat ze haar 'vriend' had geholpen, waarbij ik ervoor zorgde de naam Mengele niet te noemen, omdat ik merkte dat die een soort taboe voor haar was. 'Dat is wat anders, want ik heb twee kinderen, hè,' antwoordde ze. 'Maar wat heeft het hebben van spijt te maken met uw kinderen?' vroeg ik niet-begrijpend. 'Ken je de *Gezetze* van de Talmoed?' vroeg ze, opnieuw Portugees en Duits door elkaar mengend. 'Volgens de wetten van de Talmoed gaan ze tot aan het zevende kind van de familie. Het is geen angst, maar ik kan het niet,' besloot ze. Ze legde niet uit wat ze bedoelde.

In de Talmoed, een verzameling Joodse boeken waarin de gesprekken van rabbijnen staan opgetekend en die de voornaamste bron van het Joodse recht is, staat iets over wraak tot in de zevende generatie. Dat gaat terug op de Bijbel, Genesis: de bestraffing van de misdaad van Kaïn komt in de zevende generatie, met zijn afstammeling Lamech die hem vermoordt. Zou ze werkelijk geloven dat ze bestraft zou worden in toekomstige generaties?

Het gesprek werd steeds geheimzinniger. En mijn kleuterjuf boezemde me angst in. De straat was leeg. De persoon op de bank bleef binnen. Wie zou dat zijn? Hoewel Liselotte zei dat ze niet over de zaak Mengele wilde praten, bleef ze me tegelijkertijd van alles vertellen. Veel antwoorden bleven beperkt tot een hoofdschudden of een sinister lachje. Met horten en stoten ging het gesprek verder. Ineens zei ze: 'Zal ik jou eens wat vertellen?' 'Ja,' antwoordde ik, een beetje angstig. 'Gewoon als vriendinnen onder elkaar: laat deze zaak met rust.' Mijn ogen verwijdden zich. Waarom zou ze dat zeggen? Was dit een dreigement? Inderdaad, zo bleek direct. 'Dat is beter voor je,' ging ze verder. 'Veel, heel veel dingen die niemand weet... die weet ik.' Ze lachte. 'Nu moet u het me ook vertellen,' drong ik aan. 'Nee,' antwoordde ze ernstig. 'Ik vertel helemaal niets, want het is menens, de afspraak die ik met ze heb. Als iemand tegen jou zegt: "Hoor eens, je hebt kinderen..." insinuerend dat ze serieus was bedreigd door de eerdergenoemde mannen.

Er viel weer een langdurige stilte tussen ons. En mijn angst groeide. Waar wilde ze eigenlijk naartoe? Was ze mij aan het bedreigen? 'Het is beter om *je mond te houden* over dat onderwerp. Er is heel wat geld over



tafel gerold. Héél wat geld,' zei ze opnieuw raadselachtig. Ik was verbluft en wist niets te zeggen. Ondanks de intimiderende sfeer praatten we verder. Ze vroeg of ik man en kinderen had. Ik probeerde te doen alsof dat normale vragen van een oude bekende waren, maar voelde onmiddellijk dat ik werd onderzocht. Ik werd steeds nerveuzer. Ze vuurde verholde en onverholde dreigementen op me af, het ene na het andere. 'Zoek iets anders om te onthullen, iets minder gevaarlijks. Want geloof me, deze kwestie is gevaarlijk,' zei ze. 'Voor mij? Maar van wie denkt u dat dat gevaar komt?' hield ik me van de domme. Weer een stilte. 'Dat ga ik niet zeggen,' zei ze. Het duizelde me. Ik probeerde te doen alsof er niets aan de hand was. Ik stelde een laatste, luchtige en triviale vraag in een poging het gesprek minder beladen te maken: 'Mist u de school?' Ze antwoordde: 'Missen niet. Ik ben tevreden met mijn leven. Er zijn veel mensen die me verafschuwen, maar wat kan ik eraan doen? Ik weet zeker dat ik niets verkeerd heb gedaan, klaar uit.' Ik wenste haar nog een fijne zondag en zei dat ik het zou laten weten als het boek uitkwam. Ik liep weg, de hoek om, uit het zicht van die vrouw, en versnelde mijn pas.

Op dat moment wist ik zeker dat ik nooit meer over dat onderwerp wilde praten. Ik was bang. Bij thuiskomst vertelde ik mijn zussen over de dreigementen. Ze lachten me uit omdat ik me bang had laten maken door een oud vrouwtje van negentig. Ik probeerde te kalmeren en antwoordde alleen: 'Een oud vrouwtje van negentig dat in staat was om Josef Mengele bescherming te bieden. Wat voor connecties zou zij hebben?'

Nadat ik me dat vele malen had afgevraagd, kwam ik tot de conclusie dat geen mens meer dan dertig jaar achtervolging door de Mossad, de Israëliëse geheime dienst, met een arrestatiebevel van de Duitse regering en een handvol nazi-jagers op zijn hielen, kan overleven als hij niet over een goed geïnformeerd netwerk beschikt.

Dat netwerk was niet zo groots opgezet als bijvoorbeeld Odessa, de mythische organisatie ter bescherming van SS-officieren na de Tweede Wereldoorlog. Het bestaan dáárvan is trouwens nooit bewezen, en zelfs Wolfram Bossert heeft ontkend ooit hulp te hebben ontvangen van welke naziorganisatie dan ook. Wat Mengele hier in Brazilië, en met name in de deelstaat São Paulo, aantrof, was een netwerk van trouwe

aanhangers, Europese immigranten wier leven op de een of andere manier met dat van hem verweven raakte. Hier creëerde Mengele zijn Beieren in de Tropen: een plaats waar hij Duits kon blijven spreken en zijn gewoontes, zijn overtuigingen, zijn vrienden en de banden met zijn geboorteland kon onderhouden. En dan ook nog in een veel prettiger klimaat dan dat van Duitsland. Hij mocht dan het gevoel hebben dat hij ‘in nood’ was, zoals Liselotte had gezegd, maar hij kwam nooit ook maar in de buurt van de bestraffing die hij verdiende als een man die oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid had begaan.

Dit boek is geen roman. Ik heb dit verhaal geschreven op basis van jarenlang onderzoek. Ik raadpleegde officiële documenten, zoals getuigenverhoren en het dossier van de federale politie. Ook heb ik bijna honderd door Mengele geschreven en ontvangen brieven gevonden, die oorspronkelijk in beslag waren genomen in het huis van Liselotte en Wolfram Bossert en die in een rommelige kamer van het Museum van de Nationale Politieacademie in Brasilia lagen te verstoffen. Ik heb tijdschriften, kranten en televisiejournaals uit die tijd onderzocht om te begrijpen hoe de getuigen en andere personages in dit verhaal zich uitdrukten. Ook heb ik talloze personen geïnterviewd: mensen die Mengele in Brazilië hebben gekend, artsen uit het team dat zijn skelet heeft geïdentificeerd, Auschwitz-overlevenden, onderzoekers in de Verenigde Staten en Europa, en zelfs Mossad-agent Rafi Eitan, die, al ver in de negentig, een van zijn laatste interviews gaf voor dit boek.

In zijn kantoor in Tel Aviv, waar ik hem op een zonovergoten middag sprak, vertelde Eitan me dat hij in Brazilië heel dicht bij Mengele was gekomen, en dat er voor die missie een tweede, Braziliaanse Mossad-agent was ingeschakeld. Ik vroeg hem hoe het mogelijk was dat niemand daar ooit iets over had gezegd. Hij haalde op die innemende manier van hem zijn schouders op en zei alleen: *‘That’s not my fault.’* Met andere woorden, het lag niet aan hem dat geen enkele journalist dit verhaal nog had opgepakt. Net als Rafi Eitan waren ook andere geïnterviewden hoogbejaard, en sommigen overleden voordat het boek klaar was. Dat gold ook voor Eva Mozes Kor, een van de grootste activisten onder de tweelingen die slachtoffer van Mengele waren geweest. Zij beantwoordde mijn vragen rechtstreeks per e-mail vanuit Indiana in de VS, waar ze

woonde en een educatief centrum over de Holocaust had. Kort na het interview overleed ze op vijftigjarige leeftijd terwijl ze een groepsreis naar Auschwitz begeleidde, zoals ze 's zomers graag deed.

Het resultaat van dit intensieve onderzoekswerk is geen biografie van Mengele. Daar zijn er al een paar van, en ik wilde geen podium bieden aan een crimineel door details van zijn persoonlijke leven op te dissen die voor niemand van belang zijn. Mijn doel is een verrassend verhaal naar boven te halen, een thriller op basis van ware feiten, in dezelfde bewoordingen die zijn gebruikt en opgetekend in interviews of documenten.

Een groot deel van de citaten is van voetnoten voorzien, zodat de lezer kan opzoeken waar de informatie vandaan komt. Dat middel heb ik in deze proloog niet willen gebruiken, niet omdat die niet op feiten berust, maar omdat ik de introductie van dit boek toegankelijk wilde houden. De rode draad wordt gevormd door de misdaden die Mengele heeft begaan, zijn slachtoffers, de geneeskunde in het Derde Rijk, de straffen die andere nazi-artsen kregen en de mensen die aan zijn vlucht hebben meegewerkt. Met tot slot de grote vraag van dit boek: hoe konden een misdadiger van dat formaat en zijn medeplichtigen in Brazilië volkomen ongestraft blijven?

Dood op het strand  
of  
Hoe begraaf je een lijk onder een valse naam?

Bertioga, februari 1979

Het was een mooie middag en hij was die dag nog niet het huis uit geweest. De deuren en ramen bleven bijna altijd dicht, zelfs op benauwde zomerdagen.<sup>1</sup> De burens wisten nauwelijks wie daar binnen zat. Hij was erg gereserveerd, hij hield niet van vreemden. De dag ervoor was hij alleen uit São Paulo aangekomen, na een vermoeiende busreis over bochtige wegen en een lange oversteek per boot. Zijn vrienden, het echtpaar Wolfram en Liselotte Bossert, stonden hem al op te wachten met hun kinderen. De oude man was dol op die twee: Andreas van twaalf en Sabine van veertien. Toch had hij hun uitnodiging om een poosje bij hen in Bertioga te komen, pas na enig tegensputteren aangenomen. Hij zei al een tijdje dat hij moe was. Hij liet zich alleen overhalen omdat hij dacht dat zijn leven op z'n eind liep.<sup>2</sup> De afgelopen tijd was hij geprikkeld en nerveus geweest en vlak voor vertrek had hij ruzie gehad met Elsa, zijn voormalige huishoudelijke hulp. Het punt was dat hij haar leuk vond, maar dat was niet wederzijds. Nog een reden om op die warme middag wat afleiding te zoeken. Hij besloot het vakantiehuis uit te gaan om in zee te gaan zwemmen, en het hele gezin ging met hem mee. Ze waren zo vertrouwd met elkaar dat ze familie leken. Hij kende de kinderen al zolang ze zich konden heugen en iedereen, zelfs de volwassenen, noemde hem *titio* Peter of alleen *tio*, oom.

De vijf spraken vloeiend Portugees maar praatten onderling liever in het Duits, hun moedertaal. Oom Peter kwam uit Beieren, in het zuiden